

JONATHAN CONLIN

BAY

YÜZDE BES

DÜNYANIN EN ZENGİN ADAMI
KALUST GÜLBENKYAN'IN FARKLI HAYATLARI

Çeviri: Ayşe Başçı

MUNDI

BAY YÜZDE BEŞ

DÜNYANIN EN ZENGİN ADAMI

KALUST GÜLBENKYAN'IN FARKLI HAYATLARI

JONATHAN CONLIN

Mundi Kitap

Bay Yüzde Beş: Dünyanın En Zengin Adamı Kalust Güldenkyan'ın Farklı Hayatları , Jonathan Conlin
İngilizce aslından çeviren: Ayşe Başcı

Mr Five Per Cent: The many lives of Calouste Gulbenkian, the world's richest man

İlk baskı (çeviride kaynak olarak kullanılan basım): Profile Books Ltd., 2019

© 2019, Jonathan Conlin

© 2020, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları Anatolialit Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd. Şti.
aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Eylül 2020, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Yönetici editör: Özlem Alkan K

Editör: Sezgi Gençay

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Sanat yönetmeni: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak tasarımı: Bilal Sariteke / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: Baskı ve cilt: Yıldız Mücellit Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Maltepe Mah., Gümüşsuyu Cad., Dalgıç Çarşısı, No: 3/4

Zeytinburnu/İstanbul

Sertifika No: 46025

ISBN 978-605-69561-6-4

MUNDİ KİTAP

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

mundikitap.com/9786056956164

bilgi@mundikitap.com

Mundi Kitap, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Tic. ve San. A.Ş.'nin tescilli markasıdır.

Sertifika No: 43514

BAY YÜZDE BEŞ

DÜNYANIN EN ZENGİN ADAMI

KALUST GÜLBENKYAN'IN FARKLI HAYATLARI

JONATHAN CONLIN

BİYOGRAFİ

İngilizce aslından çeviren
Ayşe Başcı

MUNDI

JONATHAN CONLIN, ABD'de doğdu, daha sonra İngiltere'ye taşınarak Oxford Üniversitesi'nde eğitim gördü. Lisans üstü çalışmalarını Courtauld Enstitüsü ve Cambridge'de sürdürdükten sonra 2002'de Sidney Sussex College akademik kadrosuna katıldı. Bu dönemde Paris'te uzun arşiv çalışmaları yaparken, Anglo-Fransız ilişkilerinin tarihiyle ilgilenmeye başladı. 2006'da Southampton Üniversitesi'nde göreve başlayana kadar, Victoria dönemi toplumunda evrimin etkisinden, mezarlık tarihi üzerinden Adam Smith'in ahlak felsefesine kadar çok farklı konuda ders verdi. İngiltere'deki National Gallery'nin basılmış ilk tarihini yazan Jonathan Conlin, koleksiyon tarihi, müzeler ve ulusal kültür mirası politikalarıyla ilgilenmeye devam ediyor, televizyonda müzeler, kültür mirası ve televizyon tarihi üzerine yorumlar yapıyor.

AYŞE BAŞCI, 1974 yılında, Yeşilköy-İstanbul'da doğdu. 1997'de Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nden mezun oldu. Kurgu ve kurgu dışı olmak üzere 40'tan fazla kitap çevirdi. Kitap eleştirileri, tanıtım yazıları ve çeviri odaklı köşe yazılarının yanı sıra 2019'da *König Dünyayı Dolandıran Türk'ün Romanı* adlı kitabı yayımlandı.

Richard Roberts'a (1952-2017)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
YAZARIN NOTU	15
GİRİŞ: HATTI ÇİZMEK	17
BİRİNCİ BÖLÜM: ÇIRAK 1869-1914	
Bir: İstanbul, 1869.....	27
İki: Marsilya, Londra ve Bakü, 1883-1888.....	41
Üç: Telaşlı Bir Genç Adam, 1889-1896.....	59
Dört: Sadece Eğlence, 1897-1901.....	77
Beş: Asyalı ve Avrupalı, 1902-1908.....	94
Altı: Jöntürkler, 1908-1914.....	110
İKİNCİ BÖLÜM: MİMAR, 1914-1942	
Yedi: Asın Bayrakları, 1914-1918.....	133
Sekiz: Talleyrand, 1918-1920.....	167
Dokuz: Açık Kapı, Sıklaştırılmış Saflar, 1921-1923.....	188
On: Dostluğun Sonu, 1924-1926.....	199
On Bir: Savaşmak ya da Sevişmek, 1926-1928.....	216
On İki: Büyük Plan, 1928-1930.....	235

On Üç: Sayın Başkan, 1930-1934.....	262
On Dört: Zavallı Baba Parayı Öder, 1935-1938.....	281
On Beş: Gittiği Yere Kadar, 1939-1942.....	299
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ANAKRONİZM, 1942-1955	
On Altı: Bereket Diyarı, 1942-1944	319
On Yedi: İt Ürür, 1945-1948.....	337
On Sekiz: Kervan Yürür, 1949-1955	356
SONUÇ	379
SONSÖZ: Gülbenkyan'ın Mirası, 1956	387
EK 1: Gülbekyan'ın Serveti	405
EK 2: Gülbekyan'ın Şeceresi	406
TEŞEKKÜR	407
NOTLAR	413
DİZİN	459

KISALTMALAR

Kişi İsimleri

APH	Avetoom Pesak Hakobyan
CPLW	Charles Whishaw
KSG	Kalust Sarkis Gülbenkyan
JAP	José de Azeredo Perdigão
KLE	Kevork Loris Esayan
NAE	Nevarte Adelin Gülbenkyan (dođumu Esayan)
NME	Nubar ("Bill") Ekserciyan
NSG	Nubar Sarkis Gülbenkyan
RSE	Rita Sirvarte Esayan
SG	Sarkis Gülbenkyan
VSG	Vahan Sarkis Gülbenkyan
YSE	Yervant Esayan

Arşivler ve Sık Kullanılan Kaynaklar

AGT	Archives du Groupe Total [Total Grubu Arşivi], Paris
AHD	Arquivo Histórico-Diplomático [Diplomasi Tarihi Arşivi], Lizbon
AMAE	Archives du Ministère des Affaires Etrangères [Dışişleri Bakanlığı Arşivi], Paris
AN	Archives nationales [Milli Arşiv], Peyrefitte
ANMT	Archives nationales du monde du travail [İř Dünyası Milli Arşivi], Rothschild Vakfı, Roubaix
BL	British Library, Londra
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul

BP	British Petroleum Archives [BP Arşivi], Warwick Üniversitesi
CAEF	Centre des Archives d'Economie et des Finances [Ekonomi ve Finans Arşiv Merkezi], Savigny-le-Temple
KGV	Kalust Gülbenkian Vakfı, Lizbon
ED	Nubar M. Ekserciyan'ın Günlüğü, Özel Koleksiyon
EP	Esayan Evrakları, Özel Koleksiyon
FRUS	Foreign Relations of the United States [ABD Dışişleri Arşivi]
GARF	Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, Moskova
HIDB	Historisches Institut der Deutschen Bank [Deutsche Bank Tarih Enstitüsü], Frankfurt
HRDS	Stephen Howarth, Joost Jonker ve diğ., <i>A History of Royal Dutch Shell</i> [Royal Dutch-Shell'in Tarihi], 3 cilt, Oxford University Press, Oxford, 2007.
LDN	Gülbenkian Vakfı, Londra Ofisi Dosyaları
LIS	Gülbenkian Vakfı, Lizbon Ofisi Dosyaları
MBZ	Dışişleri Bakanlığı, Brüksel
ftCG	Kalust Gülbenkian Vakfı, Müze Dosyaları
NARA	National Archives and Records Administration II [Milli Arşivler ve Kayıtlar İdaresi II], College Park, MD
NGA	National Gallery of Art [Ulusal Sanat Galerisi], Washington
OBA	Osmanlı Bankası Arşivi, İstanbul
PIO	Nubar Gülbenkian, Portrait in Oil: The Autobiography of Nubar Gulbenkian [Yağlıboya Portre: Nubar Gülbenkian'ın Otobiyografisi], Simon&Schuster, New York, 1965
PRES	Gülbenkian Vakfı, Başkanlık Dosyaları
PRS	Gülbenkian Vakfı, Paris Ofisi Dosyaları
RGAE	Rusya Ekonomi Devlet Arşivi, Moskova

YAZARIN NOTU

İsimler Hakkında

Gülbenkyan'ın memleketinden İstanbul yerine, Konstantinopolis olarak bahsetmesine karşın, 19. yüzyılda her iki isim de kullanılıyordu. Kolaylık olması açısından kitap boyunca "İstanbul" adını kullandım. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan diğer yerlerden bahsederken de modern yazılışları kullanmayı tercih ettim. *British Journal of Middle Eastern Studies* [İngiliz Orta-doğu Çalışmaları Dergisi] ve diğer yayınlardaki yöntemi benimseyerek Avrupalılaştırılmış isim versiyonu bulunan Arapça, Ermenice ya da Farsça kişi ya da yer isimlerinde transliterasyon (harf çevirisi) yapmadım (örneğin Mawsul değil, Musul).

Fiyatlar Hakkında

Okuyucunun karşılaştırma yapabilmesi için metinde yer alan bazı geçmiş dönem fiyatlarının hemen ardından sterlin ya da dolar cinsinden eşdeğerini parantez içinde (ya da fiyatın bir alıntıda geçmesi durumunda köşeli parantez içinde) belirttim. Bu rakamlar, söz konusu dönemdeki fiyatın 2015 yılı perakende fiyat endeksine göre tahmini eşdeğeridir ve www.measuringworth.com adresindeki Satın Alma Gücü Hesaplayıcısı (Lawrence Officer ve Samuel H. Williamson) kullanılarak hesaplanmıştır.

1928 Kırmızı Hat Anlaşması

GİRİŞ: HATTI ÇİZMEK

Her haritanın kendine göre bir lejandı* vardır. 31 Temmuz 1928 tarihli Kırmızı Hat Anlaşması'nın ekindeki harita da bir istisna değil. Bu anlaşmayla bugün BP, ExxonMobil, Total ve Royal Dutch-Shell olarak bildiğimiz şirketler Ortadoğu'da güçlerini birleştirdiler. Bölgedeki petrolün kontrolü için birbirleriyle savaşmak yerine, ortak bir girişime dahil oldular: Türk Petrol Şirketi (TPŞ). 1912'de kurulan TPŞ Kalust Gülbenkyan'ın bebeği daha doğru bir ifadeyle "evi"ydi. 1914 yılında İngiltere Dışişleri Bakanlığı da plana onay vermişti: Rakip kuvvetler sadece petrol açısından zengin Osmanlı eyaletleri olan Musul ve Bağdat'ta değil, "Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu" topraklarının tamamında işbirliği yapacaktı.

Fakat 1928 yılına gelindiğinde "Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu" çok uzaklarda kalmış bir hatıradan ibaretti. İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'yla çökmüş, Gülbenkyan'ın bir milyon Ermeni soydaşını öldüren, soykırımı dayalı bir şiddet dalgası böylece tetiklenmişti. Fransız ve İngiliz manda ve himayesi altında oluşan karma-

* İngilizce *legend* sözcüğü hem haritalardaki lejand hem de efsane anlamına gelir. Yazar bu kullanımda harita üzerindeki lejandı kastederken sonraki sayfalarda bu kelimeyi efsane anlamında kullanarak söz oyunu yapıyor. (Ç.N.)

şık coğrafya bugün Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan olarak bildiğimiz ulus devletlere dönüşüyordu. Dolayısıyla 1914'teki gibi bir "Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu" tanımlamaya çalışan petrolcülerin, 1928'in 31 Temmuz'unda Belçika'nın Oostende şehrinde bir çıkmazla karşı karşıya kalmaları şaşırtıcı değildi.

Kalust Gülbenkyan müdahale edene dek her şey karmakarışıktı:

Konferansın battı batacak gibi görüldüğü bir sırada, [Gülbenkyan] bir kez daha parlak bir fikir öne sürdü. Büyük bir Ortadoğu haritası getirtti, kalın bir kırmızı kalem aldı ve merkez bölge etrafında ağır ağır kırmızı bir hat çizdi.

"Bu, 1914'te benim bildiğim Osmanlı İmparatorluğu," dedi.

"Ve onu gayet iyi tanıyorum. Orada doğdum, orada yaşadım, oraya hizmet ettim. Benden iyi bilen varsa, buyursun..."

Gülbenkyan'ın TPS'deki ortakları haritayı inceledi; gayet iyiydi. Ralph Hewins'in 1957 tarihli Gülbenkyan biyografisinden alınan bu hikâye şöyle devam ediyor: "Gülbenkyan, Ortadoğu petroleri için 1948'e kadar sürecek bir büyüme çerçevesi çizmişti: Büyük ölçekli uluslararası işlerde benzeri olmayan, olağanüstü tek kişilik bir başarı daha."¹

Emperyal güçlerin ne yazık ki yanlış bilgilendirilmiş sömürge valileri, 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'ndaki fiziki ya da beşeri coğrafyayı neredeyse hiç dikkate almayan bir dizi dümdüz hatla Suriye, Irak ve Ürdün'ü şekillendirmişti. Bu konuda belki de adı en kötüye çıkmış örnek "Churchill'in Hıçkırığı"^{**} yani rivayete göre 1921'de Winston Churchill'in dikkatinin bir an dağılmasıyla Ürdün'ün güney sınırında oluşan üçgen girintidir. Hewins'in hikâyesinde ise Gülbenkyan'ın hareketi hıçkırıktan ziyade bir *sprezzatura*'ya^{**} benziyor ve masadaki diğer kişilerin sahip olmadığı hem kişisel hem de profesyonel deneyimden doğmuş bir uzmanlık iddiasını da beraberinde getiriyor. Fakat konuşmanın tonu ve anlatıcının olağanüstü bir olayı nakleder gibi görünmesi, Gülbenkyan'a tek bir ka-

* Winston Churchill'in, yemeği ve alkolü fazla kaçırdığı için tam da Ürdün'ün sınırlarını çizirken hıçkırdığı söylenir. (Ç.N.)

** (İt.) Söylenen ve yapılan şeylerin çabasızcıca gerçekleşmiş gibi gösterme sanatı. (Y.N.)

lem hareketiyle milyonlarca insanın kaderini belirleyebilecek bir devlet adamı yetkisi kazandırıyor.

Gülbenkyan hayatı boyunca basından uzak durmaya dikkat etti; hatta öyle ki bugün bile Gülbenkyan ismini bilenler, çoğu zaman ketum Kalust ile şöhret meraklısı oğlu Nubar'ı birbirine karıştırıyor; özellikle de Londralılar Nubar'ın özel şoförlü taksisini gülümseyerek anımsıyor. Eskiden Kalust'un ketumluğu ailesi, eğitimi ve kariyeri hakkındaki en temel gerçekleri bulmayı bile zorlaştırıyordu. Kalust'un çağdaşlarının çoğu ve bazı tarihçiler bu ketumluğu alçakgönüllülükle değil, ikiyüzlülükle bağdaştırıyordu. Gülbenkyan'dan genellikle "karanlık bir Ermeni manipülatör", tıpkı yüzde beşlik payı gibi nüfuzu da "bol bol dağıttığı rüşvetler"den kaynaklanan, "iğrenç" bir şahsiyet olarak bahsediliyor.²

Petrol tarihi üzerine yapılan diğer çalışmalar daha merhametli. Petrol sanayisinin tarihini anlatan, Pulitzer Ödüllü *Petrol* kitabında Daniel Yergin, Gülbenkyan'ı da büyük Rockefeller, Getty ve Mattei ile eş tutarak "petrol yağmasının en büyük yaratıcılarından biri" olduğunu söylüyor.³ Kalust Gülbenkyan'ı bugün, petrol sanayisinin ve Ortadoğu'nun tarihinde bir dönüm noktası niteliğindeki Kırmızı Hat'ı çizen adam olarak tanıyoruz. 1928 Kırmızı Hat Anlaşması, Gülbenkyan'ın TPŞ petrollerinden şahsına yüzde beş pay almasını da kapsıyordu ve daha sonra bu payı, bugün de faaliyette olan Partex şirketine devretmişti.

Fakat biraz yakından bakınca efsane dağılıveriyor. Harita, Oostende'de tamamlanan müzakerelerin son aşamasına bırakılmıştı, evet ama Gülbenkyan bu haritaya hemen hemen hiç ilgi göstermemişti. 1945'te sadece yakınlarına dağıtılmak üzere bizzat yazdırdığı anılarında bundan hiç söz edilmiyor. Hatta Gülbenkyan o kritik günde Oostende'de bile değildi. Söz konusu anekdot Gülbenkyan'ın oğlu Nubar'ın ürettiği çok sayıda efsaneden sadece biri ve bu efsaneler bize Kalust Gülbenkyan'dan ziyade Nubar'ın babası hakkındaki hislerini (gurur, öfke, bazen de sevgi) anlatıyor.

Kırmızı Hat efsanesini bir kenara atmak, bir biyografi yazarı açısından çığınca bir hareket gibi görünebilir. Yine de söz konusu masanın etrafındaki tarafların güçlü imparatorluklar ve yüzlerce çalışanı olan, ordular ve donanmaların yanı sıra vergi mükellefleri ve hissedarlarca da desteklenen çok uluslu şirketler olduğunu unutmamak

gerekiyor. Arkasında hiçbir şirket ya da devlet bulunmayan bir birey olarak Gülbenkyan'ın haritalarına kırmızı hatlar çiziktirmesine izin vermeleri pek mümkün değil. Geçimsiz İngiliz, Fransız ve Amerikalı ortaklarının kendi "evinde" bir arada yaşamaları için çok mücadele eden Gülbenkyan, devre dışı bırakılmasına yönelik peş peşe denemeleri başarıyla püskürtmüştü. Ama Kırmızı Hat'ın rotasına karşı özel bir ilgisi yoktu. Üstelik güzel konuşmalar yapmak da hiç onun tarzı değildi. Arka plandaki sorun çözücüydü o; iş ve diplomasi dünyasıyla büyük ölçekli işlemlerin yapıldığı finans dünyası arasında çalışan bir aracıydı; efsanedeki Gülbenkyan'dan çok daha farklı ve daha ilginç bir şahsiyetti.

Yeni yeni oluşan uluslararası petrol ve bankacılık ağının tam merkezindeki örümcek olan Gülbenkyan, imparatorlukları ve çok uluslu şirketleri 50 yıldan uzun süre elinde rehin tuttu. Ne var ki sıra dışı yeteneklerle donanmış bir arabulucu ve finans mimarı olmasaydı, böylesine büyük bir tahakküm sahibi olamazdı. California'dan Kafkaslar'a kadar tüm petrolcüler New York, Londra ve Paris borsalarından sermaye temin etme becerisinden dolayı ona başvuruyordu. Hem Royal Dutch-Shell hem de Total'in petrol devleri haline gelmelerinde, önceleri kabul edilmemekle birlikte, önemli rol oynamıştı.

Gülbenkyan'ın yaptığı anlaşmalar Amerikalı petrol şirketlerini Ortadoğu'ya tanıtırken Royal Dutch-Shell'i de Amerika, Meksika, Venezuela ve Rusya'ya taşıdı. Gülbenkyan'ın 1900'de, kariyerinin henüz başındayken kurduğu erken dönem petrol sanayisinde tek bir petrol üreticisi ve tek bir şirket egemendi: Amerika Birleşik Devletleri ve Standard Oil. 1955'te öldüğünde ise dünya petrol sanayisi artık Amerika'nın tekelinde değil, uluslararası bir kartelin elindeydi. Bu kartelin üyeleri, namı diğer "Yedi Kız Kardeş"ten her biri, farklı ülkelerde petrol ürettiyordu. O zamandan bugüne pek çok yeni "kız kardeş" de ortaya çıktı. Fakat petrol sanayisinin çok uluslu üretim, entegrasyon ve ortaklık yapısı hiç değişmedi: Gülbenkyan'ın ördüğü ağ hâlâ varlığını koruyor.

1869 yılında İstanbul'da doğan Gülbenkyan, yine Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği gençlik çağında, tanıyıp bildiği bu dünyanın soykırım ve savaşla parçalanmasına tanık oldu. Batı'ya sığınan ilk Osmanlı Ermeni'si o değildi. Fakat tanımadığı bu dünyada böylesine büyük başarı kazanan tek Osmanlı Ermeni'si oydu. Anayurdunun

yıkılması ve münzevi kişiliği, onu durdurmanın aksine, başarısının anahtarı oldu: Hiçbir imparatorluğa, devlete ya da şirkete sadakat duymayan, ketum Gülbenkyan böylece kendini olabilecek en dürüst simsar olarak tanıtılabiliyordu. “Batılılar” için Ortadoğu hakkında güvenilir bir istihbarat kaynağıydı. “Doğulular” için ise Düvel-i Muaz-zama’nın* ve onların kudretli petrol şirketlerinin planlarını öğrenmek üzere başvurulacak kişiydi. Bu özelliği, 1900 yılında Sultan II. Abdülhamid için neyse, 40 yıl sonra İran Şahı için ve Suudi Arabistan Kralı İbn Suud için de oydu. Gülbenkyan hem Osmanlı İmparatorluğu’nun hem de İran’ın hizmetinde çalışan bir diplomattı. Hatta Stalin bile Gülbenkyan’dan tavsiyeler almış, karşılığında onu ünlü Hermitage Müzesi’nde bulunan Rembrandt tablolarıyla ödüllendirmişti. Petrol sanayisi tarihinde başka hiçbir ticari figür böylesine uzun süre, böylesine büyük bir ölçekte, böylesine etkili olmadı.

Gülbenkyan’ın hikâyesi zamanlama olarak çok isabetlidir. Önceki yüzyılın Birinci Dünya Savaşı’na ve Sykes-Picot Anlaşması’na da baksak, Irak’ta petrol hâkimiyeti için süregelen petrol savaşlarına veya kapitalizm, siyaset ve kimlikle ilişkili mevcut tartışmalara da baksak, Gülbenkyan hiç fark edilmeden gözümüzün önünde durup efsanevi servetinin ve nüfuzunun kaynağını bulabilmemiz için bize meydan okur. Jeolojiden hiç anlamayan ve Irak’ı, Suudi Arabistan’ı veya Körfez ülkelerinden herhangi birini hayatı boyunca görmemiş biri, Ortadoğu’daki petrol üretiminin yüzde beşi üzerinde nasıl hak iddia edebildi? Bu payı sağlama aldıktan sonra onu elinde tutmayı başarıp nasıl yeryüzünün en zengin adamı oldu? Utangaç bir münzevi, bugün aşilamaz görünen Doğu-Batı uçurumu üzerinde nasıl köprü görevi üstlendi?

Gülbenkyan Paris’te inşa ettirdiği olağanüstü sarayını sadece Hermitage’dan gelmiş tablolarla değil, Yunan sikkeleri, Mısır tarihî eserleri, İran halıları, İznik çinileri ve Japon *netsuke*’leri** gibi hazine-

* Büyük Güçler anlamına gelen ve İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya’yı kapsayan Batı devletleri. (Ç.N.)

** İlk olarak 17. yüzyılda ortaya çıkan, Japonya’daki giyim kültürünün önemli bir parçası haline gelen minyatür heykeller. Kimonolarda cep bulunmadığı için mühür, tütün, para gibi eşyalar bir ipin ucuna bağlı küçük keseler ya da özel yapım kutular içinde kimononun kuşağının altına asılıyordu. İpin kuşaktan kayıp düşmemesi için de üst ucuna bir *netsuke* takılıyordu. *Netsuke*’ler kullanan kişinin servetine ve nüfuzuna göre farklı malzemelerden ve farklı tasarımlarla üretiliyordu. (Ç.N.)

lerle doldurdu. Bugün Gülbenkyan'ın koleksiyonları Lizbon'da, kendi adını taşıyan ve hâlâ dünyanın en zenginlerinden olan vakfın genel merkezinin hemen yanında sergileniyor. Fakat bu büyük koleksiyoner hiç kendi sarayında kalmadı. Otellerde yaşıyordu. Dört ayrı ülkenin pasaportuna sahipti ve vakfının da aynı şekilde uluslararası hedefler belirlemesini istemişti. Bu kaygısız ve kozmopolit ruh; sermayenin, teknolojinin ve insanların herhangi bir kısıtlama olmadan ülkeler arasında takas edildiği 1914 öncesi dünyayı yansıtıyordu. Daha sonra küreselleşme geriledi, ta ki 1980'lere kadar. Bugün ise yeniden gerileme görüyoruz: Serbest girişimler ve hareket serbestisi hem sağdan hem de soldan saldırı altında. Ticari anlaşmazlıklar uyduruluyor.* Kötü niyetli bir "hiçbir yer vatandaşlığı" kavramı oluşturuluyor. Ve böylece tezahüratlar, oylar geliyor. Elbette en esaslı "hiçbir yer vatandaşı" olan Gülbenkyan'ın, tarihin bu noktasında bize söyleyeceği önemli şeyler var.

*Al Jazeera'nin de yazdığı gibi, Gülbenkyan, "Dünyanın ilk kurnaz petrol simsarı ve arabulucusudur."*⁴ Fakat arabuluculuğun, finansörlüğün, koleksiyonerliğin ve diplomatlığın yanı sıra ailesine de çok düşkün bir adamdı. Gülbenkyan'ın ilk kez bu kitapta ortaya çıkarılan geniş kişisel arşivi, sevdikleri üzerindeki sonu gelmez faaliyetlerinin bedelini görmemizi sağlıyor. Bir koca, baba ve büyükbaba olarak aşırı endişesi, ailesini durmaksızın takip ve kontrol altında tutmasına sebep oldu. Karısı, oğlu ve kızı muhtelif kaçış denemelerinde bulundu. Hatta oğlu, Gülbenkyan'ı dava etti. Fakat hiçbiri, Gülbenkyan'ın çevrelerine ördüğü para, güç ve ilgi ağından kaçmayı başaramadı. Dolayısıyla, Kırmızı Hat Anlaşması'nın da ötesinde, keşfedilmeyi bekleyen farklı birçok Gülbenkyan'lar var.

1920'lerde Gülbenkyan'ı en çok uğraştıran hat, Türkiye'yi yeni kurulmuş Irak devletinden ayıran hattı. "Türk" olmasına karşın TPŞ'nin Türklerle ilişkileri zayıftı. Oysa Irak'taki İngiliz mandasının, şirketin Musul petrolü üzerindeki haklarını onaylaması daha güçlü bir olasılıktı. Bu nedenle de Musul'daki petrol yataklarının Türk-Irak sınırının Irak tarafında kalmasını sağlamak TPŞ için çok önemliydi.

* Yazar bu cümlede *trump up* kalıbını kullanıyor. Kendi çıkarı için doğru olmayan bir şeyi söylemek, uydurmak anlamına gelen bu kalıbı aynı zamanda ABD Başkanı Donald Trump'a yönelik bir kinaye olarak da kullanmış olabileceği akla geliyor. (Ç.N.)

1869'DA İSTANBUL'UN ÜSKÜDAR SEMTİNDE DOĞAN KALUST GÜLBENKYAN, 86 YAŞINDA ÖLDÜĞÜNDE DÜNYANIN EN ZENGİN ADAMIYDI. ORTADOĞU PETROLÜNDEKİ KİŞİSEL PAYI NEDENİYLE "BAY YÜZDE BEŞ" OLARAK NAM SALMIŞTI. KARTELLERLE GİZEMLİ ÇIKAR İLİŞKİLERİNİ GİZLİ TUTARAK PETROL BARONLARINI VE HÜKÜMETLERİ TARAFSIZLIĞINA İKNA EDEN GÜLBENKYAN, YARIM YÜZYIL BOYUNCA ÜST DÜZEY PETROL ANLAŞMALARINA SİMSARLIK YAPARAK BÜYÜK BİR SERVET ELDE ETMİŞTI.

KALUST GÜLBENKYAN'IN ÖZEL HAYATI DA EN AZ İŞ HAYATI KADAR ÇETREFİLLİYDİ. EN YÜKSEK AHLAKİ DEĞERLERDE ISRAR EDERKEN EŞİNİN CAZİBESİNİ KENDİ ÇIKARI İÇİN KULLANMaktan ÇEKİNMEZDİ. GENÇLİĞİNDE AKTRİSLER VE REVÜ KIZLARINA EŞLİK ETTİĞİ LÜKS BİR HAYAT SÜRDÜ, İLERLEYEN YAŞLARINDA DA BİRÇOK KADINLA BİRLİKTE OLDU. BU ESNADA STALİN'İN ONA HERMİTAGE MÜZESİ'NDEN SATTIĞI REMBRANDT'LARI DA İÇEREN MUHTEŞEM BİR SANAT KOLEKSİYONU OLUŞTURDU. GÜLBENKYAN'IN ADI BUGÜN DE SERVETİNİ VE MÜTHİŞ SANAT KOLEKSİYONUNU BAĞIŞLADIĞI LİZBON'DAKİ GÜLBENKYAN VAKFI'YLA ANILIYOR.

GÜLBENKYAN VAKFI ARŞİVLERİNE İLK DEFA TAM ERİŞİM SAĞLANARAK YAZILAN **BAY YÜZDE BEŞ**, MODERN PETROL SANAYİSİNİ ŞEKİLENDİREN KALUST GÜLBENKYAN'IN KARMAŞIK VE ÇOK YÖNLÜ YAŞAMININ HEYECAN VERİCİ HİKÂYESİNİ GÜN YÜZÜNE ÇIKARIYOR.

mundikitap.com

twitter.com/mundikitap

facebook.com/mundikitap

instagram.com/mundikitap

ISBN 978-605-695616-4

9 786056 956164